

LA CIUTAT IBÈRICA DEL CASTELLET DE BANYOLES (TIVISSA). ESTAT DE LA RECERCA

JOAN SANMARTÍ (*GRACPE, Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans*)

DAVID ASENSIO (*GRACPE, Universitat de Barcelona / Món Iber Rocs SL*)

RAFEL JORNET (*GRACPE, Universitat de Barcelona / Món Iber Rocs SL*)

M. TERESA MIRÓ (*Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya*)

JORDI MORER (*Món Iber Rocs SL*)

{Data de lliurament i acceptació: juny de 2018}

PARAULES CLAU:

ibers, Ilercavònia, Castellet de Banyoles, arqueologia, protohistòria

PALABRAS CLAVE:

íberos, Ilercavonia, Castellet de Banyoles, arqueología, protohistoria

KEY WORDS:

Ibers, Ilercavonia, Castellet de Banyoles, archaeology, protohistory

RESUM

L'objectiu d'aquest article és presentar l'estat del coneixement sobre la ciutat ibèrica del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), després de vint anys de treballs desenvolupats per la Universitat de Barcelona a partir de 1998. Es tracta d'exposar el coneixement actual sobre l'estructura i els components del nucli urbà en el segle III aC: sistema defensiu, xarxa viària, tipologia d'habitatges, edificis comunitaris, entre altres. A partir d'aquí es plantegen les hipòtesis més recents sobre aspectes cabdals, com ara les causes de la gènesis de l'assentament, la seva possible vinculació amb la presència bàrquida a la península Ibèrica, les activitats econòmiques que sostenen una aglomeració d'aquesta importància, la composició social dels seus habitants i, finalment, el paper que el nucli hauria pogut exercir en el context regional, dins de la Ilercavònia ibèrica.

RESUMEN

El objetivo de este artículo es presentar el estado del conocimiento sobre la ciudad ibérica de Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), después de veinte años de trabajos desarrollados por la Universitat de Barcelona desde 1998.

Se trata de exponer el conocimiento actual sobre la estructura y los componentes del núcleo urbano en el siglo III a. C.: sistema defensivo, red viaria, tipología de viviendas y edificios comunitarios, entre otros elementos. A partir de aquí se plantean las hipótesis más recientes sobre aspectos capitales, como por ejemplo las causas de la génesis del asentamiento, su posible vinculación con la presencia bárquida en la península Ibérica, las actividades económicas que sostienen una aglomeración de esta importancia, la composición social de sus habitantes y, finalmente, el papel que el núcleo habría podido ejercer en el contexto regional, dentro de la Ilercavonia ibérica.

ABSTRACT

The aim of this article is to present the current state of knowledge about the Iberian city of Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), after twenty years of research by the University of Barcelona, starting in 1998. It focuses on the structure and components of the site in the 3rd century BC: its defensive system, streets network, types of houses, community buildings and other aspects. On this basis, the most recent hypotheses concerning key aspects are set out, such as the reasons for the appearance of the settlement, its possible link with Barcid presence in the Iberian peninsula, the economic activities supporting such an agglomeration, the social composition of its inhabitants and, finally, the role it may have played in the regional context, within Iberian Ilercavonia.

SITUACIÓ I CARACTERÍSTIQUES FÍSQUES DE L'EMPLAÇAMENT

L'assentament ibèric del Castellet de Banyoles està situat al terme municipal de Tivissa (Ribera d'Ebre, Tarragona), a uns 7 km d'aquesta població, al centre aproximadament de la cubeta de Móra, una àmplia foia de gairebé 7.000 ha de superfície i de considerable potencial agrícola (fig. 1). L'assentament se situa sobre una plataforma quaternària pràcticament plana, d'unes 4,5 ha de superfície i uns 100 m d'altitud relativa, retallada en la primera terrassa fluvial del marge esquerre de l'Ebre pels torrents que desguassen en aquest riu, el curs del qual es troba actualment al peu del límit occidental de l'esmentada terrassa (fig. 2). Les seves coordenades geogràfiques, preses aproximadament al centre del jaciment, són UTM31N-ETRS89: E(X):303865.1/N(Y):4548240.0, i la seva altitud snm, en el mateix punt, és de 127 m.

La plataforma damunt la qual se situa el nucli ibèric és un gran espai de forma triangular, des del qual es domina visualment tota la depressió de la foia de Móra, de Miravet a Garcia, i es controla el trànsit fluvial en tot aquest sector del riu (fig. 1). A més, des del Castellet de Banyoles també es controla la via terrestre que uneix la foia de Móra amb la costa passant per Tivissa i la vall del Llastres, així com el camí que, una mica més al sud, porta a la desenvocadura de l'Ebre pel Pla de Burgar i el Perelló (Noguera 2002: 15-18). Els límits de l'elevació estan formats per pendents molt abruptes, de manera que el lloc només és accessible amb relativa facilitat per un pas molt estret, de només 8 m d'amplada, però 120 m de longitud, situat a l'angle oriental, al costat oposat al riu Ebre. Per tot això, es pot afirmar que en aquest tram del curs fluvial no existeix un altre indret amb unes condicions més adequades per ubicar-hi un establiment humà de grans dimensions.

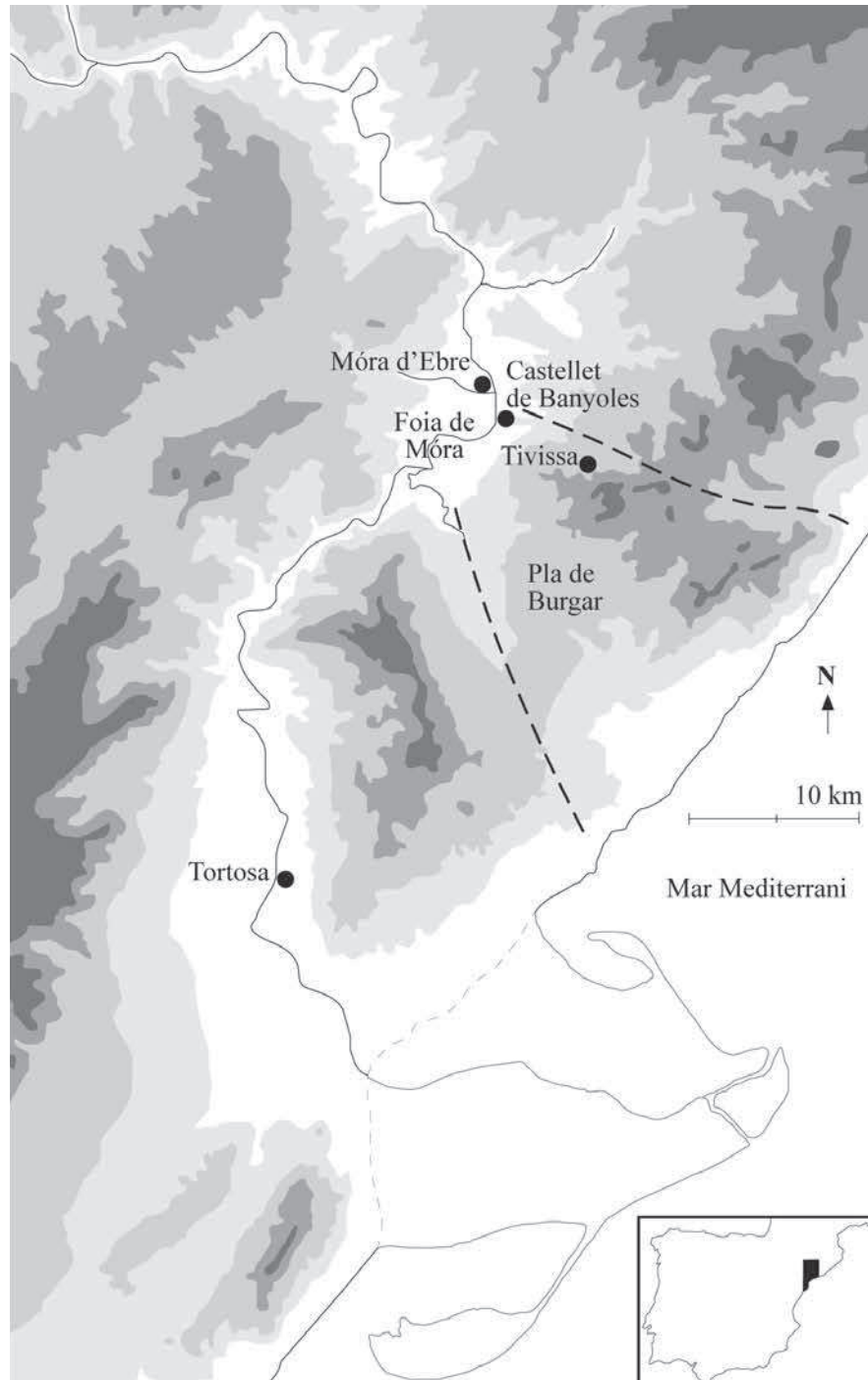

Figura 1. Mapa d'ubicació del Castellet de Banyoles.

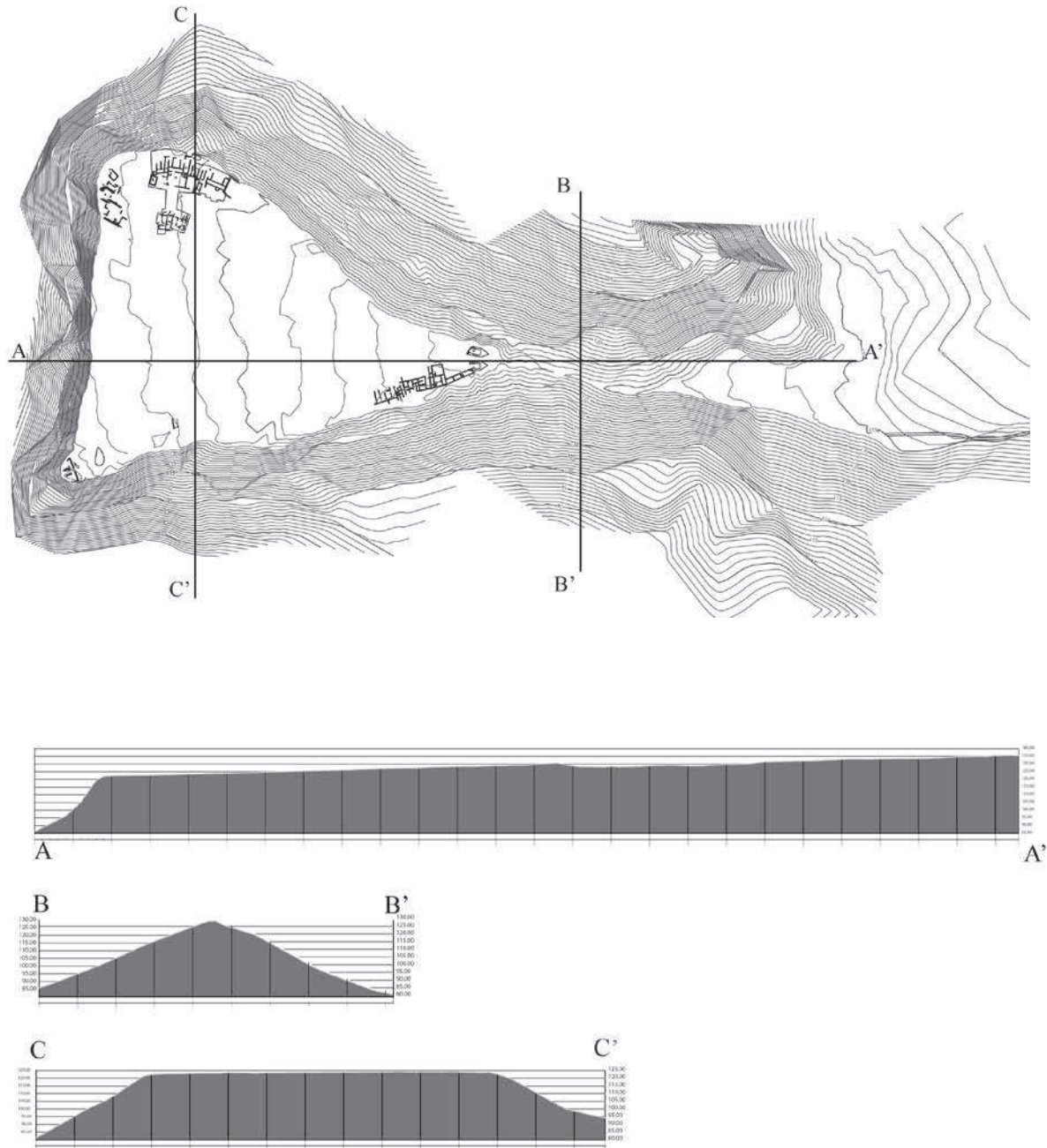

Figura 2. Topografia de l'emplaçament del Castellot de Banyoles.

HISTÒRIA DE LA RECERCA

El coneixement i estudi del nucli ibèric del Castellet de Banyoles va començar a principi del segle xx, quan, a conseqüència dels treballs agrícoles, tenen lloc diverses troballes fortuïtes de peces excepcionals, com ara joies d'or, objectes de plata o dipòsits de monedes, algunes de les quals van ser ràpidament donades a conèixer per Pere Bosch Gimpera (Bosch Gimpera 1915). La més important és l'anomenat Tresor de Tivissa, localitzat l'any 1927 i format per un conjunt de quatre pàteres, onze vasos i dos braçalets, tots d'argent. Aquest lot de vaixel·la de luxe va ser publicat inicialment per J. de C. Serra Ràfols (Serra Ràfols 1941), i posteriorment ha donat peu a nombrosos treballs centrats en les pàteres i en la interpretació de la seva decoració (García y Bellido 1950, Fernández Fuster 1955, Blázquez 1955-1956 i 1957-1958, Marín Ceballos 1983, Olmos 1996).

Als anys trenta s'excavà la zona d'accés al poblat, on es van descobrir dues torres pentagonals bessones que flanquegen la porta principal, un altre element que feu créixer l'anomenada i singularitat del jaciment. Als anys quaranta les intervencions coordinades pel Dr. Salvador Vilaseca van afectar el conjunt d'edificis situat a tocar de la torre sud (Vilaseca, Serra Ràfols i Brull 1949). La naturalesa d'aquest sector no resulta clarament comprensible, ni en la publicació, ni, actualment, a partir de les restes conservades, que constitueixen un conjunt confús de murs en el qual resulta complicat reconèixer estructures ben definides, i que haurà de ser reestudiat a fons. Posteriorment, la recerca restà llargament interrompuda fins a finals dels anys setanta, quan la Universitat de Barcelona repregué les excavacions, sota la direcció del Dr. Ramon Pallarés. Aquest investigador va realitzar un seguit de cales a la zona de porta i a diversos sectors de l'extrem oposat del jaciment (Pallarés 1984a, 1984b i 1987); aquests treballs quedaren interromputs, però, per la mort prematura del Dr. Pallarés. Finalment, a partir de l'any 1998, i novament des de la Universitat de Barcelona, es va iniciar una tercera etapa d'estudi i posada en valor del jaciment, en el marc del projecte de recerca que té per títol "Les estratègies d'ocupació del territori i la seva evolució a les comarques del curs inferior de l'Ebre durant la Protohistòria i l'Antiguitat", actualment encara en curs en el marc del projecte CLT009/18/00027 "La formació, desenvolupament i dissolució de la cultura ibèrica al curs inferior de l'Ebre (s. IX-I aC)", finançat per la Generalitat de Catalunya (Asensio, Miró i Sanmartí 2002 i 2005; Sanmartí *et al.* 2012; Asensio *et al.* 2012; Asensio *et al.* 2016).

Aquests treballs han permès excavar en extensió la zona corresponent a l'angle nord-occidental, on s'ha descobert tot un barri compost per cases d'estructura i grandària diverses, algunes de les quals amb indicis molt clars d'activitat metal·lúrgica, a més d'un edifici amb funcions religioses (zona 1). S'ha excavat també l'extrem nordoriental de la muralla i les cases que se li adossen, immediatament a l'oest de la torre pentagonal nord, la qual cosa ha permès comprendre molt millor l'estructura de la zona d'accés a la ciutat i els agençaments defensius que la protegien (zona 2). Finalment, l'any 2014 s'ha iniciat l'excavació en extensió de la zona sud-occidental (zona 3), on es comença a reconèixer una estructura urbana semblant a la de la zona 1. Atès, però, que els treballs realitzats a la zona 3 es troben encara en curs, no s'inclouen en aquest treball.

LES FASES D'OCUPACIÓ

A les diverses zones excavades s'han localitzat restes constructives i materials que mostren una ocupació repartida en tres fases diferents. La més antiga correspon a una

necròpoli del bronze final / primera edat del ferro i, després d'un llarg hiatus d'uns cinc segles de durada, se succeiran dues noves fases, del període ibèric ple i del període ibèric tardà respectivament. L'ocupació inicial s'ha identificat bàsicament a la zona 1, i està representada per enterraments d'incineració en urnes, a més de diversos fragments fora de context, d'altres vasos similars. Tot fa pensar que en aquest sector hi havia una necròpolis de la cultura dels Camps d'Urnas (segles XI-VII aC) arrasada per la construcció de les estructures ibèriques posteriors. La fase més moderna, del període ibèric tardà (150-75 aC), és de naturalesa incerta, ja que els treballs agrícoles n'han destruït les construccions gairebé totalment, de manera que només se'n conserven alguns trams aïllats de murs, a més d'una quantitat notable de materials mobles (ceràmiques i monedes), localitzats sempre en nivells remoguts i superficials. Entre aquests nivells remoguts hi ha traces construïdes de trinxeres de la Guerra Civil, així com restes de projectils i d'artilleria que testimonien la importància estratègica d'aquest lloc durant la batalla de l'Ebre.

Les úniques estructures conservades extensivament són les del període ibèric ple avançat, de manera que, a causa de les diverses accions d'arrasaments, ens trobem davant d'un jaciment amb l'aparença habitual dels nuclis amb una fase d'ocupació única. La presència de construccions d'aquest període en els tres angles de la plataforma, en els seus punts més allunyats, confirma que en el darrer terç del segle III aC el Castellet de Banyoles presentava una àrea urbanitzada molt extensa (fig. 3). Tot i que a la zona central encara no ha estat possible verificar la presència de restes constructives, no hi ha dubte que, per les seves dimensions i estructura urbanística, es tracta d'un assentament que reuneix les característiques pròpies d'una ciutat.

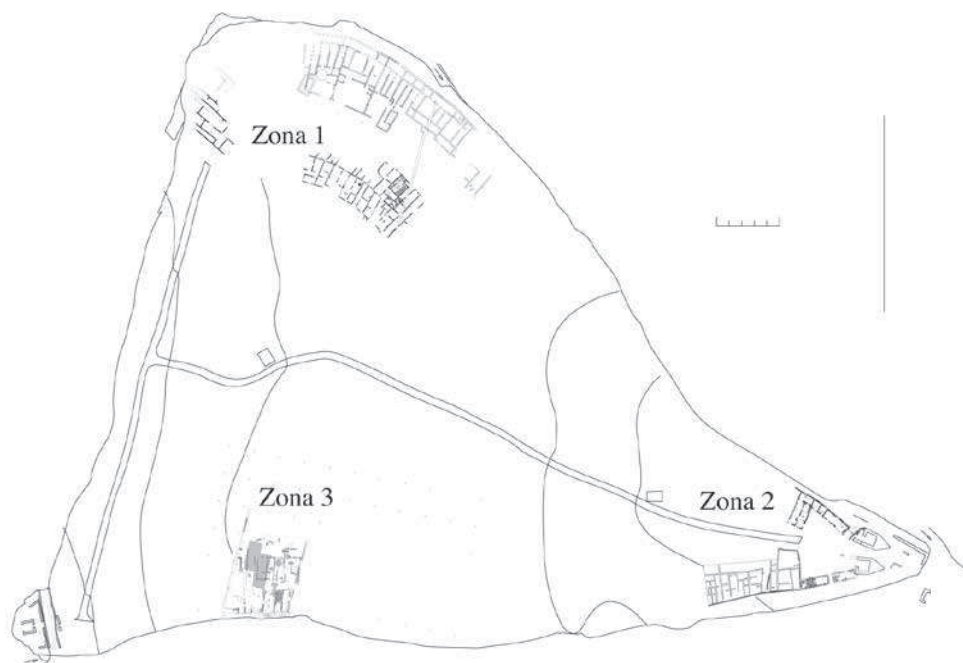

Figura 3. Planta general de les estructures del període ibèric ple del Castellet de Banyoles (2016).

LA FASE D'OCUPACIÓ DEL PERÍODE IBÈRIC PLE

El sistema defensiu

Com ja s'ha dit, l'assentament estava naturalment defensat per la mateixa topografia del seu emplaçament. Tot i això, va ser protegit també amb una muralla que ha estat localitzada a totes les zones excavades, excepte, de moment, a la zona 3, de manera que es pot suposar que l'envoltava completament. Aquesta muralla és realment l'element primer del traçat urbà, el que es va elevar en primer lloc (encara que en molts casos devia fer-se al mateix temps que les cases que se li adossen), i el que regeix l'organització global de l'assentament. Es tracta d'una muralla "de compartiments", és a dir, d'un tipus de construcció defensiva composta per dos murs paral·lels, units per murs transversals que formen una sèrie d'espais més o menys quadrats o rectangulars, la coberta dels quals permet habilitar el pas de ronda. Aquest és un model molt habitual en el món feniciopúnic, que inclou alguns casos de muralles elevades durant l'etapa bàrquida a la península Ibèrica, com ara les Cartagena o del Tossal de Manises d'Alacant (Montanero 2008).

Al Castellet de Banyoles, els murs paral·lels de la muralla se situen a una distància que varia, segons les zones, entre 2,50 i 3,20 m. Són d'amplada més aviat reduïda, ja que el mur exterior fa uns 0,60 a 0,70 m (en algun punt només 0,45 m) i l'interior és d'una amplada semblant a la de la resta de construccions (0,30 a 0,40 m). Els compartiments són de formes variables (però sempre evidentment quadrangulars), i d'unes dimensions que van de 6,2 a 41 m²). Eren buits, segons mostren els enllosats, les llars de foc i els forns metal·lúrgics que hi havia a l'interior d'alguns. Sovint eren extensions de les cases que s'adossaven a la muralla, però també n'hi ha que semblen incomunicats a ran de terra, i que devien tenir un accés zenital des del pas de ronda.

El gruix relativament reduït del mur exterior de la muralla podria suposar una certa feblesa per a una estructura sense farciment, però no s'ha d'oblidar que l'altitud de la plataforma i l'escarpa acusada dels pendents que la delimiten la feien difícilment vulnerable per l'acció d'ariets o projectils. Probablement per la mateixa raó es va prescindir de l'ús de torres, de les quals no hi ha cap rastre conegut. De fet, l'únic punt realment vulnerable del sistema defensiu era la porta, tot i que l'istme que la precedia, llarg i estret, constituïa ja de per si una defensa considerable, atès que permetia obstaculitzar l'accés de les màquines de setge i obligava els atacants a avançar en un front de pocs metres d'amplada, la qual cosa els feia molt més vulnerables.

La porta té una amplada de 3,20 m en el seu punt més estret, a l'exterior (fig. 4), i està protegida per dues torres pentagonals quasi bessones, compostes per un cos triangular avançat, probablement massís, i, a la part posterior, un espai quadrangular buit, accessible a través d'una porta situada a l'oest. Les dimensions de la torre nord són de 12 m de longitud per 6,40 m d'ample, i les de la torre meridional de 10,50 m i 6,50 m respectivament. Aquestes construccions constitueixen, per la seva forma, un cas únic en el món ibèric (Moret 1996). Aquest fet, així com la seva disposició i ubicació, han donat peu a una intensa discussió al voltant de la seva filiació i la seva eficàcia defensiva. En un primer moment, es va considerar que reproduïen fidelment les tendències de la poliorcètica hel·lenística més avançada, i que reflectien el fort impacte colonial focu en el nord-est peninsular (Pallarés 1987; Gràcia, Munilla i Pallarés 1991). Tot seguit es va afirmar que eren una grollera versió local de models grecs, mal entesos, construïda amb

una finalitat eminentment de prestigi i ostentació, però gens aconseguida en l'àmbit pràctic (Moret 2006). Una darrera revisió va tornar a donar un tomb interpretatiu radical, ja que proposava que el disseny final de les torres segueix fil per randa les indicacions dels teòrics més avançats del moment en arquitectura militar (tractat de Filó de Bizanci, escrit a finals del segle III aC), i que només l'exèrcit romà que operava a la zona en el decurs de la Segona Guerra Púnica podria haver tingut els coneixements i l'oportunitat de realitzar una construcció defensiva d'aquesta naturalesa al Castellet de Banyoles (Moret 2008). Com ja vam indicar en un treball anterior (Sanmartí *et al.* 2012, 54), és perfectament plausible que els arquitectes militars cartaginesos, o els grecs al servei de Cartago, coneguessin i haguessin transmès aquest model de torre, cosa que s'avindria perfectament amb el tipus de muralla del Castellet de Banyoles. Cal assenyalar també que al davant de les dues torres hi ha restes d'altres construccions, que han estat considerades com a defenses avançades; aquesta interpretació, emperò, és incerta.

A més de la porta principal flanquejada per les torres, n'hi havia una altra de lateral, també prou ampla (3,5 m), situada a poca distància, a l'extrem oriental del sector nord de la muralla. Aquesta porta es correspon clarament amb una poterna situada al sector meridional, entre els dos últims compartiments de la muralla. Aquestes obertures laterals van tenir probablement per objecte facilitar les sortides dels defensors, que podien concentrar-se en un ampli espai interior que les precedeix, ja que, a diferència de la resta de la ciutat, els extrems orientals de la muralla no tenen construccions adossades a l'interior. Això determina l'existència d'una mena de plaça de forma *grosso modo* triangular i uns 600 m² de superfície, on es podia concentrar un nombre suficient de defensors per l'execució de cops de mà contra els eventuais assaltants. La porta principal i la del costat septentrional permetien també l'evacuació de les aigües de l'interior de la ciutat mitjançant clavegueres cobertes amb lloses.

La xarxa viària

L'estructura de la xarxa viària comença a ser coneguda, gràcies als treballs desenvolupats a partir de 1998. Tradicionalment s'havia suposat l'existència d'un carrer principal que, tot partint de la zona d'accés a l'extrem oriental, devia travessar l'assentament en direcció est-oest seguint-ne aproximadament l'eix longitudinal, tal com fa el camí actual. Aquesta hipòtesi és del tot versemblant, però no ha pogut ser verificada, ja que la part central encara no s'ha investigat a fons; en tot cas, els treballs realitzats a la zona 2 han mostrat que entre les primeres cases a l'interior de l'assentament hi havia un espai d'uns 12 m d'amplada que deu ser l'inici d'aquesta via principal. Els treballs d'excavació desenvolupats a la part nord-occidental (fig. 5) i sud-occidental han permès comprovar l'existència d'altres carrers importants, d'uns 10 m d'amplada, orientats en direcció est-oest, mentre que les vies secundàries són sovint, però potser no sempre, de menor entitat (uns 2 m d'amplada). Les dimensions d'aquests carrers indiquen que estaven destinats a la circulació de carros. En alguns casos s'eixamplen fins a formar veritables places, per exemple l'espai situat entre els edificis 4-5 i 10 de la zona 1, que fa uns 20 m d'amplada, o a la zona de confluència dels carrers 1 i 2 de la mateixa zona 1, tot i que en aquest darrer punt la sensació d'amplitud pot ser deguda en part a la mala conservació de les construccions, algunes de les quals poden haver desaparegut.

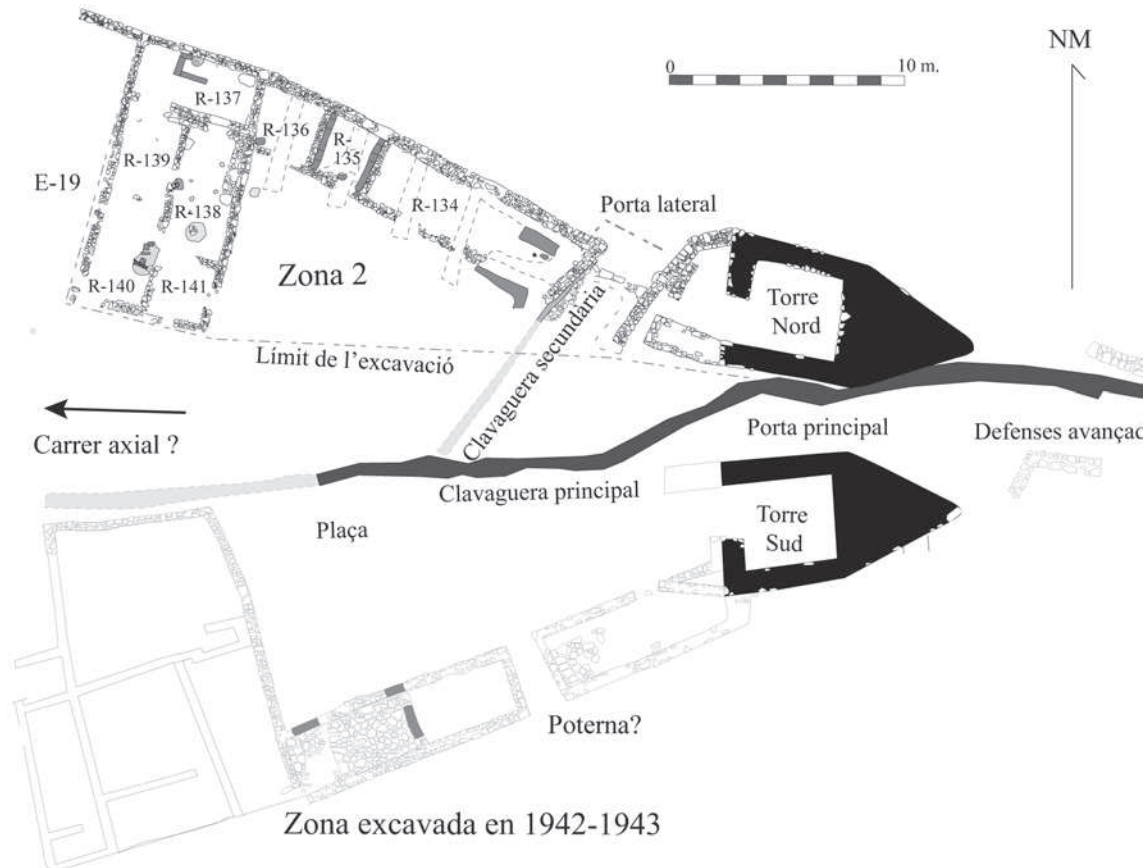

Figura 4. Planta general de la zona 2 del Castell de Banyoles.

Les cases i altres construccions

Les excavacions dels darrers vint anys han donat ja una informació important sobre l'estructura, naturalesa i funcions dels edificis existents a l'interior de l'assentament. A la zona 2, a més de l'extrem oriental de la muralla s'ha excavat la primera de les nombroses construccions que se li adossaven interiorment, composta per quatre àmbits diferents (edifici 19) (fig. 4). A l'interior s'hi ha documentat un seguit d'estructures i materials (un forn de forja, una enclusa, una tenalla enclastada per aigua, una tovera de ceràmica, lingots i restes de fosa de plom, així com nombrosos objectes manufacturats de ferro, plom i bronze) que fan pensar que es tracta de la casa d'un ferrer. Precisament alguns d'aquests elements (l'enclusa i el vas encaixat al terra) se situen al recinte de la part posterior (recinte 137), que és alhora la planta baixa del compartiment del tram corresponent de muralla.

La zona 1, a la part nord-oest de la plataforma on se situa l'assentament, és una gran àrea rectangular, de 6.000 m². El conjunt de construccions d'aquesta zona (fig. 5) consta de tres agrupacions d'edificis (blocs A, B i C), separades, com ja s'ha dit, per àrees obertes i vies de circulació molt amples.

Els blocs constructius A i C formen part de la bateria d'edificis que s'adossa a la muralla. Entre un i l'altre sembla existir un espai sense construccions, que ocupa just l'angle de la plataforma; es pot interpretar com una mena de plaça (plaça 2) que marca la inflexió de l'anella perimetral d'edificis. Un carrer d'uns 10 m d'amplada de mitjana (carrer 1) separa el bloc A d'un tercer bloc constructiu, el bloc B. Es tracta d'un conjunt d'edificis adossats i disposats a banda i banda d'un mur longitudinal corregut, orientat aproximadament en direcció nord-sud. Aquest bloc B està separat de bloc D, immediatament al nord i encara molt poc excavat, per un carrer (carrer 4) de 2,3 m d'amplada. El límit oest del bloc B està arrasat, de manera que no és possible precisar amb certesa l'amplada de la via de circulació (carrer 2) que el separa per aquesta banda amb el bloc C.

En el bloc constructiu A destaca l'existència de tres edificis contigus (edificis 1 a 3) amb uns trets poc habituals en el marc de l'arquitectura domèstica ibèrica del nord-est peninsular. L'edifici 3, el més occidental, fa 260 m² de superfície interna, per 350 m² de l'edifici 2 i 275 m² de l'edifici 1. Tots tres tenen una estructura similar, amb una façana que disposa d'una obertura molt ampla, apta per al trànsit rodat, a través de la qual s'accedeix a un gran pati obert que precedeix un espai construït cobert compost per un mínim de sis àmbits i un màxim de vuit. Igualment, tenen en comú el fet que només a un d'aquests àmbits es documenten llars de foc (una o dues, en el recinte 37 a l'edifici 3; en el recinte 20/21 a l'edifici 2 i en el recinte 19 a l'edifici 1). Això fa pensar que aquest recinte constitueix l'espai residencial central de la casa, mentre que la resta té una interpretació funcional molt més incerta: magatzems, distribuïdors, patis interiors, espais de treball, etc.

La resta d'edificis documentats en aquesta mateixa bateria nord no són tan grans ni tan complexos. Immediatament a l'est de l'edifici 1, tot just després d'una mena de corredor o carrer cec que permetria l'accés al cos de muralla (recinte 41), hi ha l'edifici 4, de 180 m² de superfície interna. L'estructura general és molt similar a la de l'edifici 2, però amb dues diferències fonamentals. En primer lloc, ha estat impossible verificar l'existència d'un pati exterior, de manera que l'espai transversal amb funcions de distribuïdor (recinte 45) dona directament al carrer. Adossada a la cara externa d'aquest àmbit hi ha una estructura semicircular de pedra (àmbit 47), que podria interpretar-se com un forn, tot i que de manera molt incerta, ja que no s'hi observen traces de combustió. La segona diferència és que a la majoria dels recintes apareixen una o dues llars de foc (concretament, una als recintes 45, 69, 68, i dues al 43). Més a l'est, l'edifici 5 cobreix només 100 m², és segur que no disposa de pati exterior i està subdividit en un total de cinc àmbits. Com a l'edifici 4, es troben llars de foc a pràcticament tots els recintes, excepte els més petits de la part posterior. Finalment, dins del recinte 48 cal destacar la presència d'un forn circular de grans dimensions, una estructura de combustió gens habitual, cosa que, juntament amb el fet que a escassa distància es conservava una estesa de plom fos, permet pensar que estava destinada a activitats metal·lúrgiques, tal vegada de processat de galena per a l'obtenció de plom i plata.

Figura 5. Planta general de la zona 1 del Castellet de Banyoles.

Pel que fa al bloc B, separat de l'anterior pel carrer 1, l'estat de conservació és molt més deficient, per la qual cosa és més difícil la individualització dels diversos habitatges. Amb tot, sembla evident el predomini de cases més aviat simples, de les que podríem distingir dos models diferents. Per una banda, les més senzilles, formades per un únic espai rectangular allargat, subdividit interiorment, amb superfícies de solar d'uns 35/40 m² (cases 20, 12, 11, 21 i 14). Per altra banda, hi ha un tipus una mica més complex, que sembla constituït per la unió de dues cases del tipus més senzill, amb superfícies compreses entre els 60 i 70 m² de solar (cases 8, 9 i 13 del bloc B, molts similars a les cases 5 i 6 del bloc A, si d'aquestes no considerem els recintes posteriors, els de la muralla de compartiments).

En aquest bloc B, on predominen les cases de model senzill, ha estat possible individualitzar un nou edifici que destaca per la seva complexitat i grans dimensions, uns 200 m² de superfície interna (edifici 10) (fig. 6). La disposició de les estances que el formen i els elements que apareixen al seu interior també destaquen per la seva excepcionalitat. L'edifici s'estructura al voltant d'un gran recinte quadrangular, precedit per una avantsala, tot plegat envoltat d'espais que semblen conformar una mena de corredor en forma d'U circumdant l'espai central. En aquesta gran sala (recinte 116) apareixen unes estructures sense paral·lels a cap altre edifici de tota la zona 1: una estesa de tovots disposats de manera perfectament regular ressegueix tres de les quatre parets de la sala, tot formant una mena de podi elevat o banquetta correguda; just al centre del recinte hi ha una llar a tocar d'un basament de columna fet amb pedra sorrenca treballada. Tot això estava associat a un paviment endurit intencionalment, amb una superfície que recorda les soleres de les llars de foc; el mateix tipus de sòl es troba al vestíbul d'aquest edifici (recinte 112), i enlloc més. En aquest àmbit que precedeix la sala principal hi ha una segona llar de grans dimensions, en aquest cas amb els angles apuntats, és a dir, amb forma de "lingot xipriota". L'angle nord-est d'aquest bloc central de l'edifici s'ha reservat per una estança molt petita (recinte 117) que presenta adossada a la paret del fons una estructura circular de pedres a mode de basament de pilastra, de funció incerta. Tot plegat indica que no es tracta d'un habitatge, sinó d'un edifici comunitari, relacionat versemblantment amb activitats de tipus religiós.

Finalment, en el bloc C destaquen els edificis 17 i 18, sens dubte habitatges grans i complexos, amb una superfície d'entre

"EL LLOC VA SER OCUPAT EN UN SOL MOVIMENT DE POBLACIÓ, SENS DUBTE MOLT RÀPID, QUE VA COMPORTAR L'APARICIÓ D'UN GRAN ASSENTAMENT, DE NATURALESA URBANA, EN UNA ZONA PRÈVIAMENT DESPOBLADA, ALMENYS APARENTMENT. NO ES TRACTA, PER TANT, D'UN FENOMEN DE CONCENTRACIÓ D'UNA POBLACIÓ DISPERSA DE LA ZONA (JA QUE NO N'HI HAVIA), SINÓ D'UNA VERITABLE COLONITZACIÓ I PRESA DE CONTROL SOBRE EL TERRITORI DE LA FOIA DE MÓRA PER UN GRUP VINGUT DE L'EXTERIOR."

130 a 140 m². La seva estructura és particular, ja que presenten un solar rectangular molt allargat i estret (més de 20 m de llargada per només 6 m d'amplada), amb un gran pati quadrangular a la part davantera i un cos cobert que presenta tres o quatre recintes. En el pati de la casa 18 (recinte 145) hi havia un forn metal·lúrgic de planta rectangular molt allargada i grans dimensions (2,10 m x 0,70 m, i una fondària de 0,25 m), tal vegada un forn d'enriquiment utilitzat per extreure les impureses del mineral. Cal destacar que a l'enderroc d'aquest recinte, al costat del forn, es va trobar un bloc de mineral de galena argentífera en brut.

Cal interpretar tota aquesta diversitat de plantes i dimensions dels habitatges com el reflex de l'existència de grans diferències d'estatus social i econòmic. Al nivell superior cal situar les residències de dimensions més grans, les que de manera recurrent presenten un pati a la part davantera. En aquest grup cal incloure sens dubte els edificis 1, 2 i 3 del bloc A, però també els edificis 17 i 18 del bloc C. Hi ha altres elements que donen suport a la hipòtesi que eren àmplies i luxoses cases de famílies pertanyents a les classes dirigents de la zona. És el fet que sistemàticament han proporcionat materials excepcionals en contextos domèstics "convencionals", objectes de naturalesa molt diversa però amb un evident caràcter sumptuari o de prestigi. És el cas de les joies d'or localitzades a l'edifici 2 (una petita arracada massissa i un penjoll decorat amb filigrana)¹ i a l'edifici 18 (un penjoll esfèric), el lot de sis monedes de plata de l'edifici 1 (tres monedes de Roma, dos denaris i un victoriat, i tres imitacions ibèriques de dracmes emporitanes, dues de la seca *Kum*, d'ubicació desconeguda, però que podria ser el mateix Castellet de Banyoles, i una tercera d'*Ilirtar*),² un plat de vidre de producció oriental, tal vegada de tallers alexandrins, trobat a l'edifici 18, i una plaqueta de bronze amb sofisticada ornamentació de tipus antropomorf procedent de l'edifici 17. La gran entitat dels edificis complexos contrasta intensament amb les cases simples del bloc B i, fins i tot, amb alguns dels habitatges de la mateixa bateria perimetral, o bloc A, especialment els situats a l'oest de l'edifici 4. En definitiva, en les societats urbanes complexes i estratificades els nuclis urbans es caracteritzen per integrar dins del teixit urbà tots els segments socials, des dels estaments més modestos fins a les elits. En aquest sentit, l'edifici 10 (fig. 6), que es podria interpretar com un espai comunitari de funcions culturals, proporciona un altre element característic dels nuclis urbans. Hi ha finalment altres elements materials que, tot i estar mancats de context, són indicatius del paper de centre polític, administratiu i religiós del Castellet de Banyoles. És el cas del plom amb una llarga inscripció en llengua ibèrica (Asensio, Miró, Sanmartí i Velaza 2003),³ i d'algunes de les més cèlebres troballes antigues, com ara la figureta de bronze que representa una parella de bous i, especialment, l'esmentat dipòsit de peces de vaixel·la i joies d'argent conegut com el Tresor de Tivissa.

Des de l'any 2013, com ja s'ha dit, s'ha estat explorant una àmplia zona a la part sud-occidental del jaciment (zona 3). L'excavació s'ha limitat en general al nivell superficial, per tal de detectar les restes conservades i comprendre l'estructura general d'aquest sector. Ateses aquestes limitacions, no podem entrar en detalls sobre aquesta zona, però es pot afirmar que l'organització urbanística és bàsicament la mateixa que la de la zona 1, gairebé, *mutatis mutandis*, com una imatge de mirall d'aquesta darrera (fig. 3). Això permet sospitar l'existència al conjunt de l'assentament de diversos barris amb una mateixa estructura bàsica, que probablement estaven ocupats per grups gentilicis concrets, internament jerarquitzats, tal com s'ha indicat en descriure la zona 1. És perfectament

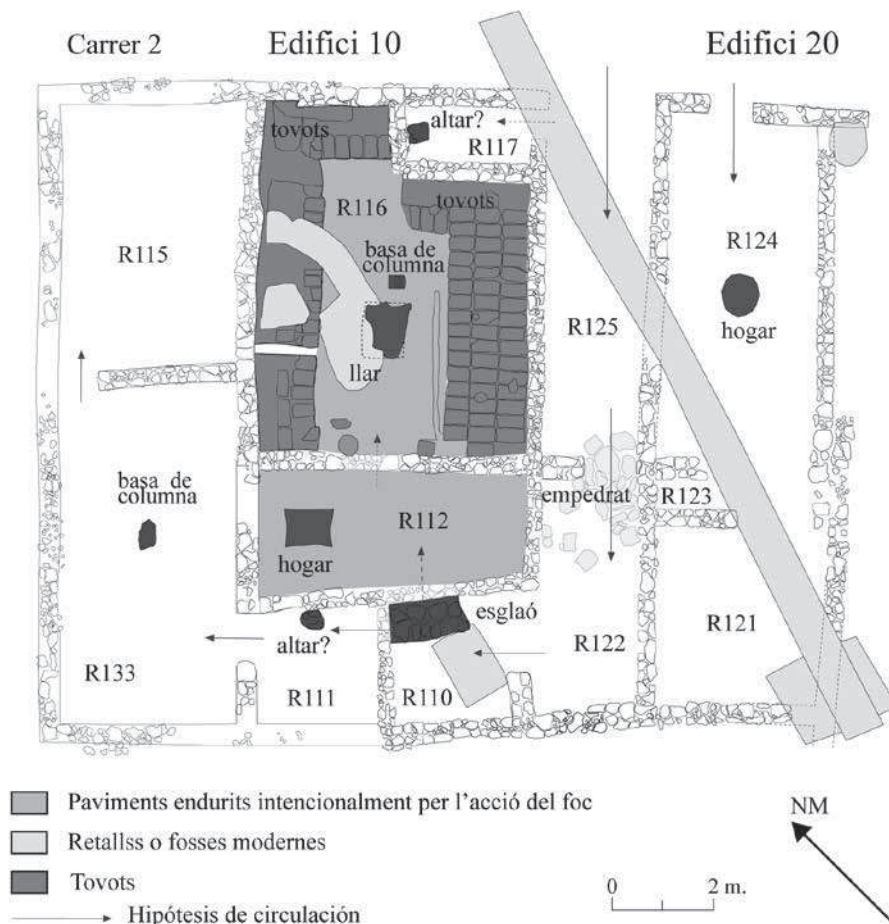

Figura 6. Planta de detall de l'edifici 10, de la zona 1 del Castellet de Banyoles.

possible que aquests grups estiguessin també ordenats jeràrquicament, però només serà possible comprovar-ho a partir d'una excavació més àmplia.

CONSIDERACIONS FINALS

Quan es considera en conjunt l'evolució del poblament a la foia de Móra durant el primer mil·lenni aC, sobta l'absència de tot tipus d'assentament entre el segle v aC i mitjan segle III aC, en contrast amb el que s'esdevé a les zones adjacents, on hi ha dades que permeten afirmar l'existència d'un poblament important durant aquest període (Asensio, Belarte i Noguera 2001; Jornet 2017). No tenim una explicació clara per a aquest fet, que és particularment sorprenent si es té en compte l'evident creixement de la població durant

el període ibèric i la gran densitat que va assolir en moltes regions, en particular a la costa de Catalunya. Tal vegada cal pensar que era una zona de frontera entre diferents entitats polítiques (cessetans, ilerjavons i ausetans de l'Ebre), una mena de zona tampó, o terra de ningú. Fos com fos, els fundadors de la ciutat es van establir, potser entorn de 230 aC, en una zona gens o molt escassament ocupada, i es van concentrar en un únic punt, el Castellet de Banyoles, ja que la resta de la foia segueix sense presentar indicis d'ocupació durant la curta vida de l'assentament, que va ser destruït entorn de 200 aC.⁴ El lloc va ser ocupat en un sol moviment de població, sens dubte molt ràpid, que va comportar l'aparició d'un gran assentament, de naturalesa urbana, en una zona prèviament despoblada, almenys aparentment. No es tracta, per tant, d'un fenomen de concentració d'una població dispersa de la zona (ja que no n'hi havia), sinó d'una veritable colonització i presa de control sobre el territori de la foia de Móra per un grup vingut de l'exterior.

El que s'ha dit al paràgraf anterior obliga a plantejar dues altres qüestions: les causes d'aquesta fundació tardana, d'una banda, i l'origen de la població establerta a la nova ciutat, de l'altra. Pel que fa a la primera, la fundació, precisament en la data en què es va fer, d'aquest nucli tan important, situat en un punt estratègic pel que fa al control de les vies de comunicació, i sòlidament defensat per la seva situació i la muralla que l'envolta, s'ha de relacionar versemblantment amb les estratègies de control sobre la península Ibèrica endegades pels cartaginesos a partir de l'any 238 aC. En aquest sentit, cal recordar novament que el Castellet de Banyoles presenta una ubicació ideal per controlar dos eixos bàsics de comunicació: la vall de l'Ebre, primer, i, en segon terme, els passos terrestre entre la foia de Móra i la costa. Cal afegir el fet que és un indret amb una bona posició per accedir a zones mineres properes, riques en galena argentífera (Rafel *et al.* 2008).⁵ Això sens dubte explica un dels altres trets singulars d'aquest nucli, que ha proporcionat una quantitat d'objectes de plom (especialment escòries de fosa) i plata (monedes, el Tresor de Tivissa) molt superior a qualsevol altre assentament contemporani del nord-est peninsular. L'interès per part dels cartaginesos a potenciar la producció i distribució de plom i/o plata⁶ podria haver estat també en l'origen i desenvolupament d'un enclavament com el Castellet de Banyoles.

A banda del context històric general del moment de fundació de l'assentament, els arguments en favor de la hipòtesi que acabem d'exposar són, en primer lloc, les característiques de les torres i de la muralla, tan diferents del que es coneix a la Ibèria septentrional, i que indiquen una certa familiaritat amb l'arquitectura defensiva grega i púnica, cosa que fa pensar efectivament en la intervenció de militars cartaginesos en la seva construcció. Altres elements que indiquen una possible connexió amb l'àmbit cultural cartaginès són alguns detalls estructurals de l'edifici cultural, l'existència d'un recipient fabricat possiblement amb plata de Cartagena i la troballa de dos plats àtics amb vora engruixida forma Morel 2220 (*Plate with rolled rim* de l'àgora d'Atenes), que és una forma molt rara als jaciments ibèrics, però freqüent, precisament, a Cartago. Tot i això, tant l'execució de l'obra com la relació estructural de la muralla amb els habitatges mostren un caràcter indígena ben evident. El caràcter profundament indígena dels pobladors es manifesta també en la resta d'elements de cultura material, com ara les proporcions de ceràmiques de producció local o regional (només un 2% del total de fragments i un 7% dels individus són ceràmiques importades), l'estructura de les cases, la llengua utilitzada en l'epigrafia o els indicis d'encunyacions ibèriques presents al

jaciment. Cal dir, finalment, que les importacions procedents del món púnic són força escadusseres, cosa que contrasta amb la seva presència sempre important als jaciments de la Ibèria septentrional.

Pel que fa a la segona qüestió, és a dir, l'origen i l'adscripció ètnica de la població establerta al jaciment, la veritat és que no hi ha elements que permetin proposar cap hipòtesi mínimament fonamentada. En tot cas, l'estructura del jaciment, tal com ens apareix després de vint anys de treballs, sembla indicar que el lloc va ser ocupat per diversos grups gentilicis, que s'hi van instal·lar com a tals, en tota llur complexitat.

Amb les dades actuals, doncs, es pot afirmar que la trajectòria històrica i el procés d'urbanització a la foia de Móra fou radicalment diferent del que es va donar en altres àrees del món ibèric septentrional, on es pot explicar per un procés evolutiu a causa d'una interrelació complexa de factors demogràfics (sens dubte el motor bàsic) i tecnològics, i potser facilitat per les possibilitats que oferia la presència de comerciants grecs i púnics, que podien subministrar béns d'importació susceptibles de ser utilitzats en les estratègies de control del poder per les elits. En el cas de la foia de Móra i el Castellet de Banyoles tot sembla indicar que es va tractar d'un fenomen de colonització, molt ràpid, i dirigit al control d'un territori estratègic, en un context general marcat per la rivalitat entre les dues grans potències de la Mediterrània centre occidental.

En tota l'àrea del curs inferior del riu Ebre no hi ha dades conegudes de cap altre nucli d'aquestes característiques (Asensio, Belarte i Noguera 2001), pròpies de les ciutats. Ben al contrari, el model d'assentament més habitual és el de petits nuclis, sòlidament fortificats, amb superfícies que rarament superen la mitja hectàrea (Noguera 1998; Bea *et al.* 2012); en són bons exemples el Castellot de la Roca Roja (Belarte, Noguera i Sanmartí 2002) o el de l'Assut de Xerta (Diloli *et al.* 2002). En aquest context territorial tan sols es podria suposar un paper equiparable a la ciutat d'*Hibera*, coneguda bàsicament a través dels esments a les fonts antigues i tradicionalment ubicada al Turó de la Suda de Tortosa (Diloli 1996). Les dades arqueològiques sobre el nucli ibèric de Tortosa, però, són escasses (Diloli i Ferré 2008), i en qualsevol cas les troballes recents de més entitat apunten a cronologies avançades, també dins del segle III aC (Diloli, Ferré i Vilà 2012). Per tot plegat, sembla que la formació de ciutats capitals associables a entitats polítiques centralitzades d'un abast territorial important (tal vegada, el territori ilercavó) fou molt tardà, ja avançat el segle III aC (Belarte i Noguera 2015). Això implica que la configuració sociopolítica de la regió del curs inferior de l'Ebre va ser diferent de la dels altres territoris costaners del món ibèric septentrional (cessetans, laietans, indiketes i sordons) fins ben entrat el segle III aC, moment en què potser es va articular un sistema d'integració política similar. En aquesta fase avançada totes dues ciutats, *Hibera* i el Castellet de Banyoles, podrien haver compartit el paper de centres polítics i administratius d'aquesta regió.

BIBLIOGRAFIA

- ASENSIO, D.; CELA, X.; FERRER, C. (1996): "Els materials ceràmics del poblat ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa). Col·lecció Salvador Vilaseca de Reus", *Pyrenae* 27, 163-191.

- ASENSIO, D.; BELARTE, M.C.; NOGUERA, J. (2001): “El poblament ibèric al curs inferior de l'Ebre (Ribera d'Ebre i Baix Ebre)”. Martín, A.; Plana, R. (eds.), *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental*. Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret, Monografies d'Ullastret 2, 283-299.
- ASENSIO, D.; MIRÓ, M.T.; SANMARTÍ, J. (2002): “El nucli ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): un estat de la qüestió”. *I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre, recerca i interpretació, Ilercavònia* 3, Móra d'Ebre, 185-204.
- ASENSIO, D.; MIRÓ, M.T.; SANMARTÍ, J.; VELAZA, J. (2003): “Inscripción ibérica sobre plomo procedente del Castellet de Banyoles (Tivissa)”, *Palaeohispánica* 3, 195-204.
- ASENSIO, D.; MIRÓ, M.T.; SANMARTÍ, J. (2005): “Darreres intervencions arqueològiques en el Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): una ciutat ibèrica en el segle III a.C.”. Mercadal, O. (ed.), *Món Ibèric als Països Catalans*, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà, vol. 2, 615-628.
- ASENSIO, D.; SANMARTÍ, J.; JORNET, R.; MIRÓ, M.T. (2012): “L'urbanisme i l'arquitectura domèstica de la ciutat ibèrica del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre)”. Belarte, M.C.; Benavente, J.A.; Fatás, L.; Diloli, J.; Moret, P.; Noguera, J. (eds.), *Actas del II Congreso Internacional Iberos del Ebro*, Alcanyís-Tivissa, 16-19 de novembre de 2011. Documenta 25, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 173-193.
- ASENSIO, D.; JORNET, R.; SANMARTÍ, J.; MIRÓ, M.T. (2016): “L'excavació de la zona 3 en el Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), un nou fragment de trama urbana en l'angle sud-oest de la ciutat ibèrica”. *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre*. Volum 1, Tortosa, 330-342.
- BEA, D.; DILOLI, J.; GARCIA I RUBERT, D.; MORENO, I.; MORET, P. (2012): “Arquitectura de prestigio y aristocracias indígenas”. Belarte, M.C.; Benavente, J.A.; Fatás, L.; Diloli, J.; Moret, P.; Noguera, J. (eds.), *Actas del II Congreso Internacional Iberos del Ebro*, Alcanyís-Tivissa, 16-19 de novembre de 2011. Documenta 25, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 51-70.
- BELARTE, M.; NOGUERA, J.; SANMARTÍ, J. (2002): “El jaciment del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre). Un patró d'hàbitat ibèric en el curs inferior de l'Ebre”. *Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació. I Jornades d'Arqueologia. Ilercavonia* 3, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i Ajuntament de Tivissa, 89-110.
- BELARTE, M.C.; NOGUERA, J. (2015): “Estats sense ciutats? El curs inferior de l'Ebre, el Maestrat i la plana de Castelló a l'edat del ferro”. Belarte, M.C.; Garcia, D.; Sanmartí, J. (eds.): *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell*. Arqueo Mediterrània 14, 211-226.
- BLÁZQUEZ, J.M. (1955-1956): “La interpretación de la pátera de Tivissa”, *Ampurias* XVII-XVIII, 111-139.
- (1957-1958): “Nuevas aportaciones a la interpretación de la pátera de Tivissa”, *Ampurias* XIX-XX, 241-244.
- BOSCH GIMPERA, P. (1915): “Troballes a Tivissa”, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* MCMXIII-XIV, 856-858.

- DILOLI, J. (1996): “Hibera Iulia Ilercavonia-Dertosa: l’assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana”, *Butlletí Arqueològic*, 18, 53-68.
- DILOLI, J.; BEA, D.; AROLA, R.; VILASECA, A.; VILALTA, E. (2002): “Primeres intervencions al jaciment protohistòric de l’Assut (Tivenys, Baix Ebre)”. *Ibers a l’Ebre. Recerca i interpretació. I Jornades d’Arqueologia*. Ilercavonia 3, Centre d’Estudis de la Ribera d’Ebre i Ajuntament de Tivissa, 137-148.
- DILOLI, J.; FERRÉ, R. (2008): “Íberos en Tortosa. Nuevos datos sobre la protohistoria del bajo Ebro”, *Saguntum*, 40, 109-126.
- DILOLI, J.; FERRÉ, R.; VILÀ, J. (2012): “Tortosa durante la protohistoria. Las excavaciones del Grup de Recerca del Seminari de Protohistòria i Arqueologia de la URV entre los años 2004 y 2011”. Belarte, M.C.; Benavente, J.A.; Fatás, L.; Diloli, J.; Moret, P.; Noguera, J. (eds.), *Actas del II Congreso Internacional Iberos del Ebro*, Alcanyís-Tivissa, 16-19 de novembre de 2011. Documenta 25, Institut Català d’Arqueologia Clàssica, Tarragona, 247-256.
- FERNÁNDEZ FUSTER, L. (1955): “La phiale ibérica de Tivissa. Ensayo de interpretación”, *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* LXI, núm. 1, 269-282.
- GARCIA Y BELLIDO, A. (1950): “Phiale ibérica de plata con representaciones de asunto religioso de Tivissa (Tarragona)”. *Homenaje a Luís de Hoyos Sainz II*, Madrid, 148-156.
- GRACIA, F.; MUNILLA, G.; PALLARÈS, R. (1991): “Estructuración del poblamiento y sistemas defensivos en el área de la desembocadura del Ebro. Dos casos de estudio: La Moleta del Remei (Alcanar) y El Castellet de Banyoles (Tivissa)”. *Simposi Internacional d’Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*, Manresa, 67-78.
- JORNET, R. (2017): *El jaciment de Sant Antoni de Calaceit i el poblament ibèric de les comarques del Matarranya i la Terra Alta*, Monografies, 15, Museu d’Arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- MARÍN CEBALLOS, M.C. (1983): “Una nueva interpretación de la pátera de Tivissa”. *XVI Congreso Nacional de Arqueología (Murcia-Cartagena, 1982)*, Saragossa, 709-715.
- MONTANERO, D. (2008): “Los sistemas defensivos de origen fenicio-púnico del sureste peninsular (siglos VIII-III a.C.). Nuevas interpretaciones”. B. Costa i J.H. Fernández (eds.), *Arquitectura defensiva fenicio-púnica*. XXII Jornades d’Arqueologia fenicio-púnica (Eivissa 2007), Eivissa, 91-144.
- MORET, P. (1996): *Les fortifications ibériques. De la fin de l’âge du Bronze à la conquête romaine*, Collection de la Casa de Velázquez 56, Madrid.
- (1998): “«Rostros de piedra». Sobre la racionalidad del proyecto arquitectónico de las fortificaciones urbanas ibéricas”. C. Aranegui (coord.), *Actas del Congreso Internacional Los iberos. Príncipes de Occidente. Estructuras de poder en la sociedad ibérica*, Barcelona, 83-92.
- (2006): “Architecture indigène et modèles hellénistiques: les ambiguïtés du cas ibérique”. P. François, P. Moret y S. Péré-Noguès (eds.), *L’hellénisation en Méditerranée occidentale au temps des guerres puniques (260 - 180 av. J.C.)*. Actes du colloque international de Toulouse, *Pallas* 70, 207-227.
- (2008): “À propos du Castellet de Banyoles et de Philon de Byzance: une nécessaire palinodie”, *Salduie* 8, 193-215.

- NOGUERA, J. (1998): "Evolució del poblament de la foia de Móra (Ribera d'Ebre, Tarragona) des del Bronze Final a l'Ibèric Ple: anàlisi i evolució del territori", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8, 19-38.
- (2002): *Ibers a l'Ebre*, X Premi d'Assaig Artur Bladé Desumvila 2001, Col·lecció Daliner 3, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, Flix.
- OLMOS, R. (1996): "Las incertitudes de los lenguajes iconográficos: las páteras de plata ibéricas". R. Olmos Romera y J.A. Santos Velasco (eds.), *Coloquio Internacional: Iconografía Ibérica, Iconografía Itálica. Propuestas de Interpretación y Lectura*, Serie Varia 3, 91-102.
- PALLARÈS, R. (1984a): *El poblamiento ibérico de las comarcas de Tarragona (El Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre)*, tesi doctoral, Barcelona.
- (1984b): "El sistema defensivo frontal del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre", *Pyrenae* 19-20, 113-125.
- (1987): "Dos elements de filiació grega del segle IV a.C. a l'assentament ibèric del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre". *Protohistòria Catalana, 6è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, 281-288.
- RAFEL, N.; ARMADA, X.L.; BELARTE, M.C.; FAIRÉN, S.; GASULL, P.; GRAELLS, R.; MORELL, N.; PÉREZ, A.; VILLALBA, P. (2008): "El área minero-metalúrgica del BaixPriorat (Tarragona) en la Protohistoria. Explotación y redes de intercambio", *Revista d'Arqueologia de Ponent* 18, 245-269.
- SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D.; MIRÓ, M.T.; JORNET, R. (2012): "El Castellet de Banyoles (Tivissa): Una ciudad ibérica en el curso inferior del río Ebro", *Archivo Español de Arqueología*, 85. 43-63.
- SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1941): "El poblado ibérico del Castellet de Banyoles (Tivissa, Bajo Ebro)", *Ampurias* 3, 15-34
- (1965): "La destrucción del poblado ibérico del Castellet de Banyoles de Tivissa (Bajo Ebro)", *Ampurias* 26-27, 105-117.
- TARRADELL-FONT, N. (2003-2004): "Les troballes numismàtiques del Castellet de Banyoles de Tivissa (Baix Ebre, Catalunya). Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors", *Fonaments* 10-11, 245-317.
- VILASECA, S., SERRA-RÀFOLS, J. DE C.; BRULL, L. (1949): *Excavaciones del Plan Nacional en el Castellet de Bañolas, de Tivisa (Tarragona)*, Informes y Memorias 20, Madrid.

NOTES

1. En el Museu Arqueològic de Tarragona hi ha dipositats diversos exemplars idèntics als nostres, tant d'arracades com dels penjolls, producte d'una de les moltes troballes fortuïtes de principis del segle XX. És, doncs, més que probable que tot plegat formés part del mateix lot, del qual les nostres peces són les darreres conservades en la poca estratigrafia que resta in situ.

2. Altra vegada, les troballes recents són només la punta del iceberg, ateses les desenes de monedes d'argent localitzades en aquest jaciment en nombrosos "tresors" o dipòsits localitzats fora de context.

3. Es tracta d'una peça que, tot i aparèixer en els nivells superficials, tot sembla indicar que es pot associar als estrats d'enderroc de l'única fase ben conservada del jaciment, la del segle III a.C. Altra vegada, no sembla ser un cas únic, ja que hi ha notícies de l'existència d'almenys una segona peça similar, tot i que actualment resta desapareguda.

J. Sanmartí, D. Asensio, R. Jornet, M.T. Miró i J. Morer

4. J. de C. Serra Ràfols havia proposat una data una mica més antiga, de 218 aC, en relació amb els primers enfrontaments entre romans i cartaginesos a la península Ibèrica (Serra Ràfols 1965). La revisió dels materials de les campanyes de 1942-1943 va indicar una datació entorn de 200 aC (Asensio *et al.* 1996), corroborada pels nostres treballs a partir de 1998.

5. L'àrea minera de Bellmunt i, en general, de la comarca del Priorat, on hi ha topònims tan significatius com el de la Serra de l'Argentera.

6. Activitat econòmica que podria veure augmentada la seva importància en el context bèl·lic de la Segona Guerra Púnica. En aquests moments hi ha dos potents exèrcits actuant en territori ibèric, i, per aquests, el control d'un enclavament productor de plom i plata devia ser fonamental. Cal recordar, en aquest sentit, que, a banda de diversos exemplars de dracmes d'imitació emporitana de la seca ibèrica *Kum*, tal vegada ubicada al mateix Castellet de Banyoles, s'ha recuperat un nombre inusualment elevat de monedes de Roma, moltes de les quals en un perfecte estat de conservació, sense a penes traces de desgast (Tarradell-Font 2004), que també podrien haver estat encunyades in situ.